

UTÓIRAT POST SCRIPTUM

XVIII. ÉVFOLYAM / 97. SZÁM

AZ ORGANIKUS TÁRSADALOMRÓL

SZÖVEG TEXT: MIKLÓSSY ENDRE

Tisztelettel emlékezve Miklóssy Endrére, aki lapunk szerzője, több tematikus Utóirat számunk szerkesztőtársa is volt, sokoldalú és igen jelentős urbanisztikai tevékenysége mellett szeretnénk felidézni gondolkodásának történelemfilozófiai vonulatát is, amellyel írásaiban a városok működésével együtt a társadalom, a demokrácia működését is vizsgálja. Az alábbi írás a dr. Kiss István emlékére összeállított, *A cselekvés állama* című kötetben jelent meg az Agroinform kiadónál 2006-ban, a kiadó szíves hozzájárulásával közöljük – a szerk.

1891-ben jelent meg a *Rerum Novarum* enciklika, amelyben, hosszú elzárkózásából kilépve, a Vatikán először próbált meg reflektálni a modern kor társadalmi és gazdasági kérdéseire. Kavart is vihart vele. A radikálisok, a protestánsok, a katolikus reakciók eltérő alapállásból, de egyként támadták. Azután megtámadta az „egyéni szabadság” nevében a liberalizmus, amely akkor már az imperializmussal kacérkodván felháborítónak vélte az állam jogának lelkiismereti kétségbe vonását az általános hadkötelezettség elrendelésére. Furcsa biz ez, de így volt. Végül, de nem végsőleg a marxizmus, amely az egyedül üdvözítő osztályharc negligálását reakciós fideizmusnak tekintette. És valóban, a két utóbbi kifogás jogos: a *Rerum Novarum* a szociális problémák egyezkedéses megoldásáról szól. Ebből nőttek ki aztán azok a korporációs elméletek, amelyekre inkább kevesebb, mint több joggal a 20. század fasisztoid ideológiái hivatkoztak. A korporáció az osztályharc strukturális tagadása, ez igaz. Viszont az „osztályharcos” rendszerek is, a hatalom átvétele után korporatívvá változtak át, és a „permanens forradalmat” hirdető Trockij jégcsákányt kapott a fejébe volt elvtársaitól. És különben valóban tévedett, mivel egy társadalmat belső harcra nem lehet alapozni. Az a baj, hogy a fasiszta kísérletek olyan módon démonizálódtak a mértékadó köztudatban, ahogyan a bolsevista kísérlet nem, holott a lényege ugyanaz, sőt hazugságnak talán még nagyobb, mivel ideológiailag rejtegeti az új uralkodó osztály szociológiai tényét.

Kiss István egyike a jellegzetes, meghatározatlan gyökerű magyar géniuszoknak. Igazából véve azt se igen lehet megmondani, hogy a *Rerum Novarum* hatott-e rá közvetlenül. Sohasem hivatkozott rá, noha jelentékeny egybeeséseket vehetünk észre. Általában is úgy tűnik, hogy kevésbé az elmélet, mint inkább a konkrét valóság megfigyelése a kiin-

dulása, és ahol teóriára hivatkozik, ott ez csupán szemléltető eszköz a számára. A magyar valóság sanyarú volt, és nemcsak a trianoni országvesztés miatt. Egy feudalizmusra emlékeztető birtokszerkezet és hatalmi viszony, jelentékeny nyomorral és hatalmas latens szociális robbanóanyaggal. Így azután, amikor az Anschluss következtében Magyarország egy pillanat alatt a világpolitika forgatagának középpontjába került, az uralkodó osztály indokolt pánikba esett, de akkorába, hogy hirtelen elszánta magát a legfontosabb társadalmi reformokra – miket azonban „kívülről” kívánt elindítani. Az eladdig csupán közigazgatási szakemberként, Magyary Zoltán munkatársaként tevékenykedő Kiss István így keveredett a nagypolitikába. Bizottságokat szervezett, szakmai anyagokat készített, névadója lett az egész „reform felülről” mozgalomnak, amit a Névtelen Magyar mozgalmának kereszteltek. De a kegyelmi pillanat elmúlt, a mértékadó körök összeszedték magukat, s lefűjték a reformot. Csak az összegyűlt szakmai anyagot lehetett kiállítani a Táj- és Népkutató Intézet rendezésében. Ez is jelentős botrányt kavart ugyan, de érdemi célt nem ért el, és a *spiritus rector*, Kiss István, életre szóló személyes kudarcként élte át. „Szívesen szembeköptem volna magam” – mondta, arra utalva, hogy a mozgalom kezdeményezésével félrevezette az embereket. Nem is tett aztán ehhez hasonlót soha többé. Megmaradt gondolkodónak, tanácsadónak, tanítónak – de ezeken a kereteken belül soha semmilyen szerepvállalástól nem zárkózott el.

Szárszón

Dr. Kiss István Szárszóra Püski Sándor hívására jött, bár nem volt köze a „népi mozgalomhoz”. Azonban, ahogyan Kovács Imre megállapította, „a baloldalnak nem volt közigazgatási szakembere”, és így eshetett őrá a választás, föltehetőleg a néhány évvel azelőtti, Táj- és Népkutató Intézet-beli kiállítás szervezése miatt. De itt állunk meg egy szóra. És Bibó István? Ő ugyan akkor még ismeretlen ember volt, viszont Erdei Ferencnek ifjúkori jó barátja. Miért nem neki szólt Erdei? Kiss István véleménye szerint attól tarthatott, hogy Bibó belelát majd a kártyákba – márpedig a játszma tétje nagy volt. Jöjjön inkább az a Magyary-tanítvány, sok vizet biztos nem zavar. Erdei aztán egy képzett szociológushoz méltó szellemes körképet rajzolt a már láthatóan múltóban lévő Horthy-korszak társadalmáról, diszkrétan ráragasztott „vörös farkokkal”, a proletárdiktatúrának, mint egyetlen kiútnak a hangsúlyozásával.

Mivelhogy a tudomány más lehetőséget nem enged meg. És itt nem is az a fő baj, hogy 50 év után mennyire világossá vált, hová is vitt ez az út – hanem az, hogy nem következik Erdei saját elemzéséből se, hanem csak úgy hozzá van csapva. A megszállott ember vaksága ez, vagy egyszerűen a szociológusi mainstream nézőpont általános távlatlansága? Szabó Lajos és Tábor Béla már 1936-ban megjegyzték azt, hogy a szociológia védtelen a marxizmussal szemben, nem képes önálló tudományos álláspontot megfogalmazni. A tét pedig azért óriási, mivel Erdei előadásában implicite benne van az, hogy nincs magyar megoldás. És mivel ez így még a „nemzeti kommunisták” agyát se járta meg, fel kellett hívni rá a figyelmüket. Elvégre a „janicsárok nem születnek, hanem nevelődnek”. Kiss István néhány odavetett mondata a rendszerproblémáról – nem az volt a témája – ezért sokkal lényegesebb diagnózist nyújt. A végrehajtó hatalom – mondja – rátelepült a törvényhozóra, elmanipulálja, és fiktívvá teszi a hatalmi ágak megosztását. Érdekes különben, ez pontosan megegyezik Bibó helyzetelemzésével is, bár akkor még nem is tudtak egymásról. A tennivaló ebből leolvasható. A 45 utáni, nem önhibájából oly kérészetű demokráciánk végeredményben erre is indult el. A vita azonban oldalvágányra siklott, Németh László és Erdei Ferenc vitájává, és ehhez szólt hozzá azután pro és kontra mindenki – holott a valódi, programmeghatározó választóvonal Erdei és Kiss István között húzódott. Ő azonban alig keltett érdeklődést. A „polgárok” jobb szerettek beszélni, mint gondolkodni, és az egyetlen, aki a zászlót valóban fölvehette volna, Kovács Imre, sértődötten elvonult. A dolgot a „kommunisták” szagolták csak meg. „Ködösít, mert nem a társadalom tiszta fogalmát használja, hanem a közösség zavaros fogalmát”, hangzik a szentencia, alkalmasint az „osztályharc” fogalmára sandítva. Erdei röviden elutasította, megérezvén, hogy sérti az ő metafizikáját.

Aztán tulajdonképpen Karácsony Sándor volt még, aki szintén tennivalókról – a magyar nevelésről – beszélt, és amellet megíúsította a sejt hatalomátvitelét. Kiss Istvánnak ez a végeredményben nem is politizáló, hanem szakmai tartalmú előadása kimaradt aztán a Szárszó 83 dokumentum- emlékkötetéből is. Jellemző a kor cenzúrájára, hogy a történelmi dokumentumokat is meghamisította, azt viszont el kell ismernünk, hogy kiváló ítélőképességgel. De elsiklott a mondanivalója fölött a 93-as Szárszó is. Mintha ott se lett volna a nosztalgia rendezvényen. Csak Kupa Mihály jegyezte meg, hogy ez volt az egyetlen tartalmas előadás... Mivelhogy Kiss István sohasem állt hordóra. Csupán arról beszélt, hogy mit kell tennünk azért, hogy – Németh László emlékezetes metaforáját alkalmazva – Új-Guinea tényleg a pápuáké legyen. De hát, mi magyarok a szöveget már Kossuth Lajos idejében is jobban szerettük...

A szárszói előadás az állam életéről szólt. Ismerkedjünk meg vele részletesebben.

Az állam élete

Első személyes államélménye, mint mondja, „kissé zavaros” volt. Egy választási gyűlés úgy mutatja meg az államot, mint valami olyat, amitől mindent várunk, és semmit se akarunk adni neki – vagyis a varázsló archetípusának a képében jelenik meg. „Az állam valójában azonban csak az emberi közösségek egyike.” Hogy beszélhessünk róla, ezért a közösség megértésével kell kezdenünk. Az előadás négy fejezetre tagolódik:

- a közösség és alkotóelemei
- a szerves és a szervezett
- a hordától az államig
- a cselekvés állama

Az ember az arisztotelészi klasszikus definíció szerint *zoon politikon*, politizáló lény, és hogy ez megvalósulhasson, ahhoz kapcsolatrendszer kell.

A kapcsolatrendszernek négy meghatározó tényezője van:

1. Egy megadott terület, amelynek a fő jellemzője nagyjából az önellátás képessége. Ez természetesen nem elszigetelődést jelent, hanem azt, hogy az erőforrásait maga képes előállítani.
2. A népesség. Az idő tájt a nemzeti és a faji eszme nagy összeütközésének volt a tanúja a világ. Ő ebben a vitában nem kíván állást foglalni. A saját pragmatikus definíciója szerint a népesség arról ismerszik meg, hogy „egyként jár az esze”. Itt a mi eszünkbe Jung kollektív tudatalatti fogalma jut, valamint Karácsony Sándor társaslélektana. (Kiss István katolikus létére is rendkívül nagyra becsülte a református Karácsony Sándort.)
3. A közösségalkotó erő, ami az „észjárás” keresztül spirituális valósággá válik, vagyis olyasmivé, ami a világ dolgait ténylegesen irányítja.
4. A szervezethez, a munkamegosztáson keresztül. Ez tulajdonképpen az előző hármat foglalja magába, olyan értelemben, hogy e témaköröknek a kapcsolatait belsőleg és egymás között is biztosítja.

„A szerves és a szervezett” közötti különbséget pedig az alábbi, egész életművét döntőleg meghatározó módon teszi meg. Analógiaként az organizmus kínálkozik, amit már Platón is az emberi társadalom hasonképének tartott. Az organizmus működésének pedig két különböző szervező elve van:

- a vegetatív idegrendszer, ami végeredményben az akarattól függetlenül működött az egyes szerveket;
- az akarattól függő idegrendszer, ami tudatosan, tehát megfontolt szándék szerint mozgatja az egész szervezetet.

Beszélgettem egyszer vele az államszervezésről, megjegyezvén, hogy a történelem legracionálisabb szervezeti felépítménye a sztálini volt. Csak a rendszer egésze volt tébolyult. Mire ő azt a megjegyzést tette, hogy – idézem: „a végletekig vitt racionálé átcsap az irracionáléba, és a végletekig vitt irracionálé átcsap a racionáléba”.

A dolog megértéséhez egy hosszabb részt kell idéznem a szárszói beszédből:

„Ha értékelni akarjuk az egyént és a közösséget, akkor az egyén feltétlenül magasabb rendű kategória, mert az egyénnek van halhatatlan lelke, míg a közösségnek nincs. (...) Az individualista liberalizmus tévedése, hogy az egyén elsőbbségét elismerte ugyan, de ebből az egyénre semmi kötelezőt nem vont le. A nemzeti vagy a nemzetközi kollektívizmus, vagy másképpen a faszizmus vagy a bolsevizmus tévedése ott van, hogy a közösséget feltétlenül magasabb rendűnek tartja, mint az egyént. (Nota bene, Szabó Lajos és Tábor Béla a faszizmusnak elég kevés helyet biztosít a szellemi körképben, szerintük nem egyéb, mint a marxizmusnak egy speciális és időleges formációja – M. E.)

Az igazság nem a harmadik, hanem az egyetlen úté, a keresztény szolidaritás, amely az 'adjátok meg' elvénél, továbbá a szociális igazságosságnál és a felebaráti szeretetnél fogva az egyéni üdvösséget ezek megtartásától teszi függővé. Azoknak, akik számára ez idegenül hangzik vagy üresen kong, mert saját maguk nem tudják tartalommal megtölteni, azt felelem, hogy nálunk ez nem frázis, nem kocsmacégér, hanem átélte tartalom. (Nota bene, Kovács Imre használta a 'kocsmacégér' szót dühében a 'keresztény nemzeti kurzus' jellemzésére, és még finom is volt, hiszen Szabó Dezső ugyanerre a 'görénykurzus' szót használta. De szerencsétlen szóhasználat volt, mivel a jelenlévő keresztények félreértették, méltánytalan is, hiszen magát a konferenciát is a Soli Deo Gloria református ifjúsági szövetség szervezte. Kovács Imre mindenesetre az ezt követő leintése miatt sértődött meg és vonult ki a konferenciáról – az egész magyar közélet nagy veszteségére. Később, már az emigrációban, mentegette is magát e kínos, de elvileg tisztázható epizód miatt – M. E.) Akik pedig azt mondják, hogy ezzel egyének vagy azok csoportosulásai visszaéltek, a válaszom az, hogy ez lehetséges éppen úgy, mint az is, hogy a faszizmussal vagy a bolsevizmussal is visszaélnek. A kérdés meg-

oldása (...) a visszaélők kinyomozása, felelőssé tétele, és maguknak a visszaéléseknek a lehető megszüntetése.”

A továbbiakban tesz még egy érdekes megkülönböztetést, szintén organikus alapon. (Az organizmus és a társadalom közötti intuitív platóni analógiát egyébiránt a termodinamika második főtétele messzemenően alátámasztani látszik.) A test anyaga eszerint kétféleképpen tagolódik, „élő sejtre” – a funkció hordozójára – és „köttöanyagra” – a kapcsolat megteremtőjére. „*Erdei Ferenc, ha jól emlékszem, társadalmi kötőanyag-ról beszélt – mondja –, bár nem domborította ki ennek az állománynak anyagi és szellemi kettősségét. Erre példa anyagi tekintetben a vasút, szellemi tekintetben az erkölcsi szabály.*” Nos, itt Karácsony Sándor volt az, aki nagyot alakított. Felszólalásában a kötőanyag dogmává merevedéséről beszélt, mint a társadalmi szklerózis alapvető tünetéről. El is intézte ezzel a szóban forgó dogmát – bár viszont az is igaz, hogy a világháborút mégis Sztálin nyerte meg.

A kötőanyag tulajdonképpeni alapja a kollektív tudatalatti, a „mi” élmény – mondja Kiss István a továbbiakban. Ismét Bibóval egybehangzóan. Aki némi meghatódottsággal, és utalva a délszláv népek antifasiszta tevékenységére, írja majd 1947-ben: „*népeket nemcsak a közös múlt, hanem a közös jövő is összetarthat.*” Bibót lehet ugyan naivnak titulálni, meg is tette egy polgári politikus, de adott esetben mégis inkább arra kéne gondoljunk, hogy bolsevik alapon még egy Tito-képességű politikus se képes népeket tartósan egymás mellé pofozni. A modern állam „kenyőcse”, ahogyan Hamvas Béla mondja a *Karneválban*, a meghamisított „mi” élmény.

„*A szerves és a szervezett elválása esetében – mondja Kiss István – az újbóli összhangot kétféleképpen lehet biztosítani. Vagy a szervezett működést irányítók észlelik a leszakadást és igyekeznek a szakadékot áthidalni, vagy pedig a közösség éltereje, függetlenül a szervezett tevékenységet irányítóktól, saját módosulásaival, vagy ha tetszik, új szervezeti elemek beiktatásával, esetleg az irányítók személyi lecserélésével eszközli az áthidalást.*”

Eléggé meghökkentő, hogy ebben a tisztán elméleti eszmefuttatásban az utóbbi fél évszázadunk történelmének a csomópontjai – 1945, 1956, 1990 – maradéktalanul benne foglaltatnak. Eredményeikkel és mulasztásaikkal együtt. Az elmélet nem szükségszerűen „úri huncutság”, hanem csak akkor, ha úri huncutok találják.

A következő fejezet a modern állam kialakulásáról szól. „*Az emberiség nem egységes, hanem különböző szintű közösségekből áll.*” Ezek különféle szintű és mélységű kapcsolatban állnak egymással, szomszédság stb. Európa politikai fejlődése – középkori előzmények után – az angol „dicsőséges forradalomban” (1688) vett új fordulatot, az egyház-jogban gyökerező parlamentáris pluralizmus létrejöttében. Innen ered Montesquieu elve a hatalmi ágak elválasztásáról, valamint Rousseau „természetjog” felfogása a genfi „közvetlen demokrácia” élményéről. Itt azonban keletkezett egy mindmáig megoldatlan ügymeneti probléma is. A képvisleti demokráciában – ami egy Genfnél nagyobb egységénél elkerülhetetlen – a törvényhozó testület tanácskozásait permanenssé kell tenni, de a helyi ügyek elintézése még ezzel együtt is reménytelenül lassúvá válik. A probléma azután úgy oldódik meg, hogy „*a törvényhozó testület többségi pártja vezető egyéniségei kezébe tették le a végrehajtó hatalmat (...), és ez a felparcellálás a minisztériumokban jegecesedik ki.*” A törvényhozás és a végrehajtás ilyen egysége végeredményképpen épp az alapvetet sérti, vagyis a hatalmi ágak elválasztását, és legitimitációs elvként becsempész egy fölöttébb gyenge dolgot, a „személyes bizalmat”. (Ez az irracionális elv messze elmarad mind a „születési előjogtól”, mind pedig az idoneitás-alkalmasság elvétől, ami a feudális hatalom két szabályozó elve volt. Mindenesetre magyarázat a demokrácia vezető politikusi gárdájának jól ismert közepszerűségére.)

A dolog eredménye tehát a végrehajtó hatalomnak a minisztériumokra (ezeknek apparátusaira) való felparcellálása. „*Ezt az állami berendezkedést jogállamnak nevezzük, (...), mivel célját a jog eszméjének megvalósításában látta. Azonban nem vált be.*” Vagy azért, mert megszegték, vagy pedig azért, mert betartották, mint például Franciaországban. A végrehajtó hatalom így ugyanis magává „az állammá” változik, és az elviekben leszögezett jogok elszállanak a platóni ideák világába. „*A jogállam eszméje dogmatizálódott*” – pusztá szándék maradt, megvalósító stratégia nélkül.

A cselekvés állama úgy jött létre, hogy az ipari forradalom, majd főképp a világháborút követő események mind nagyobb feladatot róttak az államra. Végül is ez a szervezéstechnikai alapja a bolsevik, fasiszta, nemzetiszocialista államoknak – de a más úton járó Amerika problémája is hasonló. Óriásira nőtt az állami bürokrácia szerepe. „*Az állam kinőtt azokból a keretekből, amelyeket számára a 18. és 19. század jogállamának kialakítása során megállapítottak. Amerikát ugyan kezdetektől az igen megfontoltan megállapított strong executive rendszere, vagyis a végrehajtásnak a törvényhozástól való függetlenedése jellemezte. Ez a törvényhozás alárendelése a politikai exigenciáknak. (Nyilvánvalóan katasztrófa-hoz vezet, ha nem enyhíti egy stabilizálódott írott jog, mint az amerikai alkotmány, vagy ideát a Codex Justinianum – mely esetben a néhai császár valósággal törvényhozó Mózeset helyettesíti. A római jog Európában alapstúdium, mind a mai napig.)*”

Itt a kérdés a következő. Vezetet-e autót egy tíztagú testület? Nyilván nem, és a megoldás, Magyary Zoltán, pontosabban az ő amerikai tapasztalatai alapján a „közigazgatási vezérkar”. Kollektív felelősség ugyanis nincs, csupán egyéni. Ezért „*a végrehajtás mechanizmusát irányító egyén a közösségi vélemény kizárólagos kinyilvánítója, amivel szemben ellentmondás nincs.*” Ez persze igaz, mindnyájan tudjuk, ámde illetlenség efféle műhelytitkokat kifecsegni. Ilyesmikért mondták azután Kiss Istvánt „fasisztának” – hiszen ez tiszta Führerprinzip!

Hadd idézzem itt azonban elvi viták helyett az ő legkedveltebb politikusanak, az Isten látja mennyire nem fasiszta Winston Churchillnek az idevágó mondatát: „*Ófelsége parlamentjének mindig igaza van. Feltéve, hogy egyetért velem.*” És a konklúzió, ami a fentiek után talán bakugrásnak látszik: „*Az emberi közösség végcélja az egyéni boldogulás. Így azt az egyénektől elvonni nem lehet.*” Hát ez kétségtelen nem fasiszta slogan. Kérdés persze, hogy jutunk el ide? (Megjegyzendő, hogy e kérdés megválaszolása, úgy tűnik, Kiss Istvánnak is sok évtizedes szellemi erőfeszítésébe került – M. E.)

Ám de csak most jön a java. A végrehajtó hatalom a törvényhozás embereiből választódik ki, és értelemszerűen önmaga újraválasztására törekszik. Ennek két útja van.

- Olyan eredmény, ami a választók előtt önmagában garanciája az újraválasztásnak. Persze az ilyesmibe a legjobb esetben is van kockázat. Gondoljunk csak arra, hogy bukott meg Churchill a világháború megnyerése után.

- A megszerzett hatalom felhasználása az újabb siker bebiztosítására.

„*Egyes hatalmi csoportosulások, részint a választások befolyásolásával, részint pedig – most nem a magyar viszonyokról van szó (sic!) egyes képviselők megvásárlásával a törvényhozást úgy irányították, ami az ő egyéni érdekeiket képviselte.*” Ez az egyetlen mondat végeredményben többet mond a Horthy-korszakról, mint Erdeinek a mégoly színvonalas szociológiai előadása, többet, mivel a lényegre tapint. Jómagam gyarkorta hallottam Pista bácsitól ezt a múlt századból származó idézetet: „*Mert vagynak egyesek, kik a köznek javára töltik degeszre a zsebeiket.*” Lehet, hogy azóta többesek is vagynak ilyenek...

A dolgok következményei az alábbiak:

- A kormányzat alkalmi pártviszonyoktól függ.

- A bürokrácia „csak jogszabályt ne sértsek, különben mindent szabad” típusú, felelőtlenséggel elegyedett impotenciája.
- A semmit se szabályozó jogalkotási dömping. (Félreértés ne essék, ez 1943-ban hangzott el... – M. E.)

A szakértelmet, Magyary Zoltán felfogásának megfelelően a „közigazgatási vezérkar” biztosíthatja. (Ennek a vitájába ne menjünk bele. Egy azonban biztos. Nem keveredünk bele a második világháborúba, ha lett volna efféle közigazgatási vezérkarunk – M. E.)

„Az állam nagyüzem lett” – összegez Kiss István. És a jogállamiság őrzendő vívmány az önkény ellen. De „szervezési megoldás” kell hozzá. „*Ez független demokráciától vagy diktatúrától, jobboldaliságtól vagy baloldaliságtól, mert egyszerűen nem más, mint értelemszerű szervezési megoldás.*”

Kétségkívül félreérthető megfogalmazás. Világos, hogy a közigazgatás része az emberi tevékenység „szürke”, tehát jóra is, rosszra is használható mágiájának. És ez a mondat, ami e tényt megállapítja, nem tartalmaz értékelést a mágia felhasználására... Ami nem jelenti azt, hogy ne volna értékrend, csak azt, hogy ez a szervezéstechnikán kívül van. „*Maga a cél megvalósítani Krisztus királyságát, az igazság és élet királyságát, az igazságosság, szeretet és béke királyságát.*”

De meg lehet-e ezt valósítani államszervezés útján? És ha nem – ami nyilvánvaló –, akkor fölösleges-e az államszervezés? A válasz erre is tagadó. Mert az államszervezés, mint eszköz, nem fölösleges. De tudnunk kell mögötte az értéket is – hiszen minek az eszköze máskülönben az államszervezés?

És persze, szervezést nem csak az állam igényel. De ez már átvisz minket a következő körbe.

Ötven év után

„*A 43-as szárszói konferencián elmondottaknak időközi vizsgálataim alapján történő továbbfejlesztéseként most is abból indulok ki, hogy hazánk több mint tízmillió állampolgárból álló makroközösségének egyik, a közösségi tudattól és akarattól függő megnyilvánulása az állam. A másik, ezektől független megnyilvánulása a társadalom.*” Evvel a mondattal kezdte 1993-as szárszói hozzászólását. Van ebben valami megható. Mintha el se telt volna közben egy fél évszázad – méghozzá kicsoda fél évszázad! Mintha csak egy tavaly félbehagyott beszélgetést folytatnánk. Beszélgetést arról, hogy mit is kell csinálnunk.

Hát azért történt közben egy s más, mondhatná valaki, és ezt nem lehet ugyanott folytatni.

Tényleg nem? Pedig ez a Szárszó mintha éppen ezt próbálta volna meg. A hajdani alapkérdést Németh László így öntötte formába: „*Ki legyen Új-Guinea? Az angoloké vagy a hollandoké? No de miért ne lehetne – harmadik útként – lakóié, a pápuáké?*” Lón is erre mindjárt egy nagy sivalkodás, fel Simontornyáig egy sűrű roppanás.

A politika így szólt: a Tengely és az Egyesült Hatalmak párharca úgyis eldőlt. Ugrálni nem lehet, majd a győztes – sejtjük hogy kicsoda – megmondja, mi legyen. S kinek ez nem tetszik, fasiszta az csupán. Semmi új nincs ebben a dologban, ilyesformán működött már a tatárjárás idején is. Lényeg, hogy a győzteshez dörgölni, akár angol, akár holland.

De itt fellépett egyidejűleg a tudományos filozófia is, és ezt a tagadhatatlanul kurvapecérek alkujának tűnő választást a magasztosság elméleti palástjába burkolva, szólván: *Ex oriente lux* (vagy helyesebben Marx). Ki is alakult a nagy vita arról, hogy mi jó majd Keletről, és miképpen kell várakozni rá. Akkora volt a vita, hogy senki se ért rá arra figyelni, hogy miképpen lehetnek Új-Guinea a pápuáké?

Közéletünk ősi *morbus hungaricus* ez, hogy szeretünk minden a

hatalomtól várni. Pedig Új-Guinea NEM attól lesz a pápuáké, hogy netán egy pápuát neveznek ki Nemzetvezetőnek vagy Főtitkárnak, hanem attól, hogy a pápuai társadalom maga intézi a dolgait. Ami persze többféle tényezőtől függhet, a kurszki csata kimenetelétől kezdve a balkáni part-raszállásig. De nem csupán ezektől.

Szárszót tehát kérdésekkel hagytuk abba:

- a népnek felelős abszolút vezető?
- tanácsadó közigazgatási vezérkar?
- politikasemleges közigazgatás?
- képviseleti demokrácia?
- a jogállam strukturális válsága?

Kiss István most ezekre keres választ. Úgy, hogy a demokrácia fogalmát – amihez ragaszkodik – antropológiailag kívánja értelmezni. Segítség és tájékozódási pont ehhez számára a szubszidiaritás elve, amit középkori egyházi előzmények után a *Quadragesimo anno* enciklika modernizált 1931-ben, és a nyolcvanas évektől az Európai Közösség tette társadalomszervező alapelvévé.

A kiindulópontja az, hogy a modern államszervezés alapja, a hatalommegosztás elve és a választott többpárti parlament nem azonos magával a demokráciával, hanem annak legfeljebb egyik előfeltétele. A közhatalom abból keletkezik, hogy az emberek a szuverenitásuk egy részéről időlegesen lemondanak, azt átruházzák egy megbízottra, aki ezt a hatalmat meghatározott ideig gyakorolja, majd ennek eredményessége megmérődik egy következő választáson. A választáson hozott politikai döntés azonban mindig sötétbe ugrás, a jövőre kiállított váltó. Így keletkezik végeredményben a zsarnok is, kinek elfajulását a be nem váltott ígérek számonkérésének a megakadályozása idézi elő. Montesquieu a központi hatalom megosztásában látja a gyógymódot. De itt szembe kerülünk egy elvi kérdéssel. Ha a „főhatalom” háromfelé oszlik is, és ha ez garancia is az egyszemélyi zsarnokság ellen, attól még „főhatalom” marad. A döntések hosszú sora, amely fölött csupán egy 4–5 évente megismételt választás jelent kontrollt a szuverén emberek számára, jelenti-e egymagában azt, hogy a demokráciában élő emberek sorsuk-jövőjük gazdái? Nyilvánvalóan nem, még akkor se, ha a meglévő hatalommal való visszaélést ki tudjuk zárni. De lehet-e társadalom a Churchill által is megfogalmazott abszolút főhatalom háttérbe szorításával?

Kiss István új válasza az, hogy igen.

Természetből fogva ugyanis nem az ember fölött transzcendens magasságban lebegő főhatalom az, ami megoszlik, hanem maga az ember: sokféle társulatnak, gyülekezetnek, hagyományközösségnek a tagja, érdekei védelmére másokkal szövetkezik stb. – szóval az életét számos és messze nem csupán politikai kötöttség közt tölti. A hatalmi ágak megosztásának ez a valódi alapja, hogyha elfogadjuk azt, hogy az emberen kívül nincsen transzcendens magasság, hanem csak őbenne és ő általa van. „*Az egyén magasabb rendű, mert van halhatatlan lelke, míg a közösségnek nincsen.*” Vegyük hozzá ehhez az 1943-as mondathoz a jobb- és baloldali totalitarizmusokat, a maguk közösségre hivatkozó, tátott Sátán-szájukkal...

Ez eddig nagyjából teológia. Sőt, anarchista teológia, Kropotkin és a *Rerum Novarum* amalgámja – mondhatnánk. De lehet-e rá társadalmat-államot szervezni? A lényeg a két Szárszón és a közbenső ötven éven át húzódozó distinkció, az állam és a társadalom megkülönböztetése az emberi szervezet működésének az analógiájára, a „tudatos és nem-tudatos idegrendszer”, ami a társadalomban megfelel a szerves és a szervezett különbségének.

A totalitárius állam ebben az analógiában mindent „tudatos” működéssé akar alakítani, az „abszolút tudat” persze ő maga lenne. Az emberközösségen belül az egyik baj ezzel az, hogy roppant nehézkes, de a fő baj, hogy szét kell rombolnia minden olyan működést, amely

nem őröle függ. Fél évszázad múltán már jól láthatjuk azt, hogy mi jön ki ebből. Az ilyen módon felpuffasztott állam mindenestre leginkább az ezópuszi mese békájára emlékeztet. A „szervesnek” efféle megszüntetése végül is éppúgy azonos lenne magának az emberi világnak a megsemmisülésével, mint ahogy az emberi szervezet is elpusztulna, ha minden életfunkciója az agykéreg működésétől függene.

„A szerves és szervezett elválása esetében – mint már idéztük – az újbóli összhangot kétféleképpen lehet biztosítani. Vagy a szervezett működést irányítók észlelik a leszakadást és igyekeznek a szakadékat áthidalni, vagy pedig a közösség éltereje függetlenül a szervezett tevékenységet irányítóktól (...) eszközli az áthidalást.” Történelmünket nézve a rendi állam polgárvá alakulása 1848-ban az Országgyűlés törvényalkotó munkájának eredményeképpen, és a kommunista állam önszervező társadalommá alakulása 1956-ban a fegyveres felkelés és a munkástanácsok eredményeképpen mutatják ezt a kétféle lehetőséget.

Az az állam tehát, ahol a jog nem formalitás, csupán egy olyan rendszer eredménye lehet, amely megfelelő, különálló részek szerves együttműködéséből alakul ki. Mint mondtuk, ennek az alapja az emberi személyiségben rejlő pluralizmus. Aminek a fő típusai, Kiss István tagolásában:

- a lakóhelyi-területi érdekközösségek,
- a gazdasági tevékenységgel kapcsolatos érdekközösségek,
- a kultúra és a tradíció-azonosságnak és kontinuitásának közösségei.

Mindezek lehetnek magánjogi és közjogi természetűek. Ennek megfelelően egymástól igen eltérő intézményesült formákat ölthetnek. Lényeges azonban, hogy a saját ügyeiket valóságosan és érdeksérelem nélkül intézhessék. És mivel mindezen szerveződéseknek a végső alanya ugyanaz a homogén emberi személyiség, a pluralizmus elvileg kezelhető együttműködést eredményez. Minden további nélkül lehet valaki például egyszerre városi önkormányzati képviselő, református presbiter és vízvezeték-szerelő iparos.

Van azonban e rendszer működésének három alapvető feltétele:

- az autonómia,
- a döntési lehetőség,
- az áttekinthetőség.

Az autonómia elve – ami nem tévesztendő össze az autista morállal – ma közhelynek tűnik, mégis beszélni kell róla, mivel a lényegét gyakran félreértik. A szó maga azt jelenti, hogy valaki maga alkot törvényt önmaga számára – és persze ez nemcsak egyén lehet, hanem közösség is. Lényeges összetevője a modern plurális társadalomban az, hogy „gettósodásra” hajlamos. Az ember ugyanis nem emésztette meg a modern társadalom mozgásaitól egymás mellé sodródott tradíciók sokféleségét. Ebből egy nihilista és egy ortodox felfogás következik. A nihilistának a lényege minden tradíció értéktelensége – ez az, amit az „idegen – szép” szólammal lepleznek, hiszen a rejtett tartalma úgy szól, hogy „az ismerős nem szép”, vagyis a saját hagyomány értéktelen. Végeredményben persze értéktelen az idegen is, éppen azért, mert hiszen – idegen lévén – azt sem tudom, hogy micsoda.

Az ortodox felfogás viszont hajlamos bezárkózni és nemlétezőnek tekinteni az idegen tradíciót. A dolog persze nem szükségszerű, sőt az elzárkózási hajlam éppenséggel a gyengeség, azaz a belső bizonytalanság jele. Az ortodox katolikus Kiss István például teljességgel nyitott volt olyasmikkel szemben is, mint a tibeti Halottak Könyve. De ezzel itt nem foglalkozhatunk részletesebben.

A kétféle eltérő intoleranciával szemben el kellene érünk legalább a középkor toleranciáját, vagyis a gettók békés együttélését. Aminek a lényege nem értékközömbösség, hanem türelem.

A döntési lehetőség azt jelenti, hogy ezek a csoportok az állam és a társadalom hatalmi eszközei fölött az önmegvalósításukhoz szükséges

mértékig rendelkezhetnek is. Maga a Parlament se több, mint egyike ezen szerveződéseknek, távolról sem az egyetlen vagy az abszolút. Kiss István egyébként szervezéstechnikailag a kétkamarás parlamentet tartja megfelelőnek, mivel a nagyjából korporatív elven felépülő érdekcsoportok ilyen formában tudják a jogosultságukat megfelelőképpen érvényesíteni.

Van egy ide tartozó alapkérdés, ami civilizációnk struktúráját és jövőjét meghatározó súllyal érinti. „A munka szerinti elosztás közgazdasági elve, az élők munkával való takarékoskodás üzemgazdasági elve, a természeti környezettel való rablógazdálkodás, végül a háztartási munkának a munka szerinti elosztásból való kizárása következtében a természetes környezetet és a munkaerőt szűkítetten termeljük újjá.” A nehézségeknek legalábbis az enyhítése azonban lehetséges, hogyha a közcélú munkák értelmezését és alkalmazási körét jelentősen kibővítjük, és hogyha fékezni tudjuk a környezet számára okozott károknak az externalitásként való kezelését. De ezek csak „társadalmi ügyként” valósulhatnak meg – itt van a jelentősége a társadalom érdekcsoportok szerinti megszerveződésének. Az állam pedig támogatást kell nyújtson ehhez. Ez egyébként magának a szubszidiaritásnak a lefektetett alapelve is. A megvalósítás azonban igen komoly szervezési és információs munkát igényel.

Az áttekinthetőség Kiss Istvánnál a racionálisan szervezett egységes közigazgatásban valósulhat meg. Szakmai életművének egyébiránt ez a gerince, és szomorúan jellemző miránk, magyarokra, hogy másban, mint az éppen aktuális közigazgatási rendszer bírálatában, soha nem nyilvánulhatott meg. A legújabb fejleményt illetően maró gúnyval nyilatkozott mindig az 1990 utáni „egyszintű közigazgatásról”. („Operát Nemesmedvesnek!” – szokta volt harsogni.) Sokat tett különben az áttekinthető rendszer elméleti megalapozásért. Posztumusz könyve, *A településeggyüttesek vizsgálata és egybevetésük módszertana* ennek az informatikai összefüggéseiről szól. Meghatározó fontosságú szintnek egyébként, csakúgy, mint hajdani kedves szakmai beszélgetőtársa, Bibó István, a „kistáji szerveződést” tartotta.

És megoldást semmi mástól, mint az önmagát megszervező társadalomtól nem várt. Itt visszatértünk oda, ahonnan elindultunk, az emberhez, aki – mint Karácsony Sándor mondja – embertárs-kereső mivoltában érheti el saját magát is.

Amit a közigazgatás szakembere itt tehet, az a szervezési kérdések tisztázása. Az ezzel kapcsolatos feladatokat és összefüggéseket elég világosan hagyta ránk.

Csinálni kell.

ORGANIC SOCIETY

Remembering Endre Miklóssy, we would like to commemorate his highly significant and versatile works in urbanism as well as his history philosophical interests, especially his writings surveying and analyzing the workings of towns and cities as well as those of society and democracy as such. The essay below was published in a volume in 2006 titled The State of Action, which was compiled to honour the memory of István Kiss.